

لطایف عرفانی سورہی لقمان

بر اساس سہ تفہیم عرفانی کشف الاسرار و عدہ الابرار، عرائس البیان فی
حقائق القرآن و بیان السعاده فی مقامات العبادہ

جمشید جلالی شجاعی

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره)

سرشناسه	: جلالی شیجانی، جمشید
عنوان و نام پدیدآور	: لطایف عرفانی سورهی لقمان بر اساس سه تفسیر عرفانی کشف الاسرار و عده الابرار، عرابس البیان فی حقائق القرآن و بیان السعاده فی مقامات العباد/جمشید جلالی شیجانی.
مشخصات نشر	: شهری: دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره)، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۴ ص.
شابک	: 978-964-10-4203-7
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتاب حاضر برگرفته از سه کتاب " کشف الاسرار و عده الابرار اثر احمد بن محمد مهدی و کتاب " عرابس البیان فی حقائق القرآن" اثر روزبهان بن ابی نصر روزبهان بقلی و نیز کتاب " بیان السعاده فی مقامات العباد" اثر سلطان محمد بن حیدر سلطان علی شاه است.
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: تفاسیر (سوره لقمان)
موضوع	: لقمان
موضوع	: Lugman, the Sage
موضوع	: تفاسیر عرفانی -- قرن ۱۴
موضوع	: Qur'an -- Mystical hermeneutics -- 20th century
شناسه رده	: مهدی، احمد بن محمد، قرن ۴ ق. کشف الاسرار و عده الابرار
افزود	: روزبهان بقلی، روزبهان بن ابی نصر، ۴۵۳ - ۴۰۶ ق. عرابس البیان فی حقائق القرآن
شناسه ۹	: سلطان علی شاه، سلطان محمد بن حیدر، ۱۳۵۱ - ۱۳۳۷ ق. بیان السعاده فی مقام العباد
شناسه خروده	: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یادگار امام خمینی (ره)
رده بندی کد	: ۱۳۹۵ ۶۸۸ج/۱۰۳/۶۵۳
رده بندی دیویی	: ۳۹۷/۱۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۲۱۳۳۳۵

عنوان: لطیف رمانی سورهی لقمان

(بر اساس سه تفسیر عرفانی کشف الاسرار و عده الابرار، عرابس البیان فی حقائق القرآن و بیان السعاده فی مقامات العباد)

مولف: جمشید جلالی، بنانی

ویراستار ادبی: صغری باغبان، پرست

طراح جلد: فرزانه صادقیان

صفحه آرا: فرزانه صادقیان

ناظر چاپ: فاطمه مح آباد

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۴۲۰۳-۷

قیمت: ۹۰۰۰ تومان

شمارگان: ۲۰۰۰ جلد

تاریخ انتشار: ۱۳۹۵

چاپ: اول

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره)

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی

مراکز فروش:

نشر و پخش ایده پرداز: خ انقلاب، خ اردیبهشت، کوچه نوروز پلاک ۲۷ - تلفن: ۶۶۹۶۶۷۶۵-۰۸۱۹-۰۹۱۲۷۹۸
موسسه توزیع و نشر دانش نگار: خ انقلاب، خ ۱۲ فروردین، نبش شهید وحید نظری پلاک ۱۴۲ - تلفن: ۶۶۴۰۰۱۴۴-۶۶۴۰۰۲۲۰

حق چاپ محفوظ و متعلق به ناشر است

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۱	مقدمه
۱۵	فصل اول: مفهوم شناسی نسب
۱۶	واژه تفسیر در قرآن
۱۷	معناشناسی تأویل
۲۱	تفسیر عرفانی قرآن
۲۶	تاریخ تفسیر عرفانی
۳۷	فصل دوم: معرفی اجمالی سه تفسیر، فانی و مستران آن
۳۷	کشف الاسرار و عده الابرار
۴۱	عرائس البیان فی حقائق القرآن
۴۳	بیان السعاده فی مقامات العبادہ
۴۹	فصل سوم: لقمان حکیم و شخصیت تاریخی وی
۵۰	تبار
۵۰	نژاد و مشخصات ظاهری
۵۱	تاریخ زندگی
۵۱	محل زندگی
۵۲	پیشه
۵۲	شاگردان
۵۳	طول عمر
۵۳	آرامگاه
۵۴	آیا لقمان، پیامبر بود؟
۵۴	راز دستیابی لقمان به حکمت

فصل چهارم: سوره لقمان و لطائف عرفانی آن

۵۷	معرفی اجمالی سوره لقمان
۶۲	تعبیرات عرفانی بسم الله الرحمن الرحيم
۶۴	تفسیر و تأویل آیات
۷۱	حروف مقطعه و تأویل آن
۷۲	مراتب وجود و یگانگی حقیقت هستی
۷۳	کتاب و مصادیق آن
۷۶	مسیح هدایت در قرآن
۷۹	نماز و شرائط و مراتب آن
۸۱	استمرار تکلیفی نماز و زکات برای انسان
۸۲	معنای ایمان و ابرار
۸۳	عبودیت و ربوبیت
۸۴	معنای لیهو الحدید
۸۵	دو گروه مخاطب قرآن
۸۷	ایمان و عمل صالح و مراتب بهشت
۸۸	عالم، مظاهر اسمای الهی
۸۹	حکمت و اقسام آن
۹۰	تأویل شکر به جمع و تفرقه
۹۳	والدین جسمانی و روحانی
۹۴	احاطه علم قدیم خداوند
۹۵	معنای امر به معروف و نهی از منکر
۹۵	نفی تکبر و انانیت
۹۶	اعتدال و میانه روی
۹۷	معنای نعمت ظاهری و باطنی
۹۸	مراتب ادراک علم
۹۹	تقلید ممدوح و مذموم
۱۰۰	معنای محسن و تمسک جستن به عروه الوثقی
۱۰۱	منشأ کفر به ولایت
۱۰۳	تمتع کافران در دنیا، عذابی برای آخرت

۱۰۴	اقرار به خالق، توسط کافران و مشرکان
۱۰۴	خداوند، غنی مطلق
۱۰۵	معنای کلمات الله
۱۰۶	قدرت مطلق الهی در آفرینش
۱۰۷	وقت معین جریان دور فلک و وقوع قیامت
۱۰۸	حق بودن خداوند و احاطه بر امور
۱۰۸	مفهوم صبار و شکور
۱۰۹	معنای دین ختنه و کفور
۱۰۹	شیطان و جن زن به اعمال بد و انواع خوف
۱۱۱	مفاتیح الغیب - مس و انحصار علم آن به خداوند و تفسیر و تأویل آن
۱۱۱	مفاتیح الغیب در عرفان
۱۱۲	مفاتیح الغیب در قرآن
۱۱۹	کتابنامه

مقدمه

چون تو در قرآن حق بگریختی با روان انبیا آمیختی
هست قرآن حال‌های انبیا ماهیان بحر پاک کبریا
و بخوانی و نه‌ای قرآن‌پذیر انبیا و اولیا را دیده گیر^۱

بی‌شک، قرآن کتاب شفا و رحمت و هدایت برای مومنان و جهانیان است. «وَنَزَّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا»^۲ تفسیر قرآن از دیرزمانی رواج داشته و با شیوه‌های مختلف انجام می‌گرفته است. تفسیر، دانش شرح و تبیین آیات قرآن که از عهد نزول وحی با شخص پیامبر(ص) آغاز شده و پس از رحلت آن حضرت، بتدریج بسط و تنوع یافته و گرایش‌ها و روش‌های مختلف در این حوزه پدید آمده است. علاوه بر فراهم آمدن آثار فراوان تفسیری به عربی و فارسی و سایر زبان‌ها، در طول چهارده قرن، مبانی و قواعد تفسیر نیز از دیرباز تدوین شده و به استقلال یا در مقدمه تفاسیر عرضه شده است. از برخی روایات استفاده می‌شود که تفسیر قرآن از زمان رسول خدا(ص) معمول بوده است.^۳ برخی، از مقاتل بن سلیمان(م ۱۵۰) به عنوان نخستین مفسر بزرگ و از تفسیر وی به عنوان یکی از کهن‌ترین تفاسیر قرآن یاد کرده‌اند. این میان شیوه‌های مختلف تفسیر قرآن، تفسیر روایی، ادبی، قرآن به قرآن، عقلی، کلامی، فلسفی، منها تفسیر باطنی یا انفسی یا اشاری یا تأویل عرفانی، مدنظر ما در این مقال است. این نوع از تفسیر در صدد بیان معانی باطنی قرآن کریم برآمده و به تأویل آیات کریمه می‌پردازد.

۱. مولوی، مثنوی معنوی، ۱۵۳۷-۱۵۳۹

۲. اسراء ۸۲: «وَمَا أَنزَلْنَاهُ إِلَّا لِيُذَكِّرَ الَّذِينَ لَمْ يُؤْمِنُوا بِمَا فِي الْقُرْآنِ» و[البقره ۱۰۵] «وَمَا أَنزَلْنَاهُ إِلَّا لِيُذَكِّرَ الَّذِينَ لَمْ يُؤْمِنُوا بِمَا فِي الْقُرْآنِ»
جز زبان نمی‌افزاید

۳. نک: کبیری، محمدبن یعقوب، الکافی، جلد ۱، ص ۶۲

۴. نوویا، بل، تفسیر عرفانی و زبان قرآنی، صص ۲۰-۲۱؛ این تفسیر، توسط نشر دار احیاء التراث در بیروت به سال ۱۴۲۳ق. منتشر شده است.

علی‌آئی حال، قرآن کریم در عین این که کتاب هدایت برای انسان بوده و با انسان‌ها به زبان خود آنان سخن گفته است ولی از سوی دیگر بیانگر معارفی است که در سعادت انسان موثر است. از آنجا که بیان همه معارف در قالب الفاظ محدود قرآن میسر نیست بخش مهمی از این معارف در قالب معانی باطنی بیان شده است که تنها راه حصول به آن بهره‌گیری از بیانات پیامبر (ص) و ائمه (ع) است. وجود باطن و معانی باطنی برای قرآن، از نظر ثبوتی امری است ممکن و از نظر اثباتی نیز برخی روایات، بر آن دلالت دارد. پی بردن به بطن آیات یا تأویل صحیح آن شرایطی دارد که بایستی رعایت شود و با اندک کوتاهی یا ناتوانی نه فقط تأویل صحیحی نخواهد بود، بلکه از جمله تفسیر به رأی شمرده خواهد شد که در سرعت و عقل به شدت منع شده است. نکته قابل تأمل این که مفسر نباید بر اساس آرای بشری و احساسات ذوقی، مطالبی را به عنوان معانی باطنی آیات بیان نماید. زیرا در این قسم، دلالت آیات بر معانی فراتر از دلالت عقلایی الفاظ بر معانی است و فهم آن، راز و رمزی خارج از قلم ادبی و اصول عقلایی محاوره دارد. برای مفسر راهی برای فهم و تبیین آن وجود ندارد و تنها انسان به از راز و رمز آن آگاه باشند می‌توانند آن را بفهمند. از آیات و روایاتی که علم باطن و تأویل قرآن را به نبی اکرم (ص) و ائمه (ع) اختصاص داده است، بدست می‌آید که جز آنان به سخن دیگری از راز و رمز آن آگاه نیست. پس آنچه را که دیگران بدون استناد به تبیین آنان، به عنوان معانی باطنی و بطن قرآن بیان کنند، قابل اعتماد نیست؛ زیرا معیار و ضابطه‌ای برای این که خدای متعال آن را اراده کرده باشد وجود ندارد و استناد قطعی آن به خدا بدون معیار و دلیل معتبر، افترا بوده و اعتماد به آن، اعتماد به حدس و گمان است که در قرآن به شدت از آن نکوهش و تحذیر شده است.^۱

از اهداف پژوهش حاضر، مقایسه جنبه‌های تفسیر باطنی و ظاهری عرفانی و زیباشناسانه سوره لقمان در باب مبدء، معاد و نبوت و... از منظر سه تفسیر عرفانی، کشف‌الاسرار و عده‌الابرار، عرائس‌البیان فی حقائق‌القرآن و بیان السعاده فی مقامات‌العباده و معرفی ابعاد شخصیت حکمی، عرفانی و اخلاقی لقمان در قرآن و کتب قصص قرآنی و تاریخی معرفی و شناساندن پیام‌های اخلاقی و عرفانی سوره لقمان و فضیلت قرائت آن در روایات به شمار

۱. برای مطالعه بیشتر نک به: معرفت، محمد هادی، علوم قرآنی، صص ۹۱-۹۹؛ بابایی، علی اکبر، روش‌شناسی

می‌رود. لطایف عرفانی سوره‌های قرآن [در این‌جا سوره لقمان] می‌تواند در توجه و التفات به تدبیر و فهم عمیق حقایق قرآن و تأویلات عرفانی قرآن و فهم معانی باطنی آن موثر باشد. هر چند سوره لقمان در تفاسیر عرفانی قرآن از گذشته تا به حال، مورد تفسیر عرفانی واقع شده اما تا آن‌جا که نگارنده جستجو کرده است تاکنون تحقیقی تطبیقی میان تفاسیر عرفانی به این شیوه و عنوان انجام نشده است. اثر این تحقیق می‌تواند به شناخت سیر تحول متون تفاسیر عرفانی از قرون اولیه هجری تا زمان حال کمک کند. بنظر می‌رسد در این تحول، تفاسیر عرفانی از جنبه صرف تأویلات عرفانی به سمت عرفان نظری و جمع میان شریعت، طاعت و حقیقت گام برداشته‌اند هر چند خود را از تنگنای تأویلات و اصطلاحات عرفانی که می‌تواند در تفسیر متن اثرگذار باشد، رها نکرده و همواره مخاطبان خاصی را به سمت خود سوق داده‌اند.

در زمینه تحقیق حاضر، تنها یک مقاله با موضوعی متفاوت با مشخصات زیر انجام شده است:

- مقایسه و تحلیل عرفانی قصه یوسف در کشف الاسرار و جامع الستین، مجله علمی-پژوهشی مطالعات عرفانی، دانشکده علوم ادبیاتی دانشگاه کاشان، شماره ۱۲، ۱۳۸۹، غفار برجساز و شهلا خلیل‌اللهی.

نویسندگان این مقاله به مقایسه و تحلیل اشارات و لطایف عرفانی قصه یوسف در کشف الاسرار میبیدی و جامع الستین محمدبن زید طوسی پرداخته‌اند.

آن‌چه در این وجیزه، توسط نگارنده ارائه شده است گزارشی از تفسیر سوره لقمان بر اساس سه تفسیر عرفانی مذکور است. اظهارنظر در حوزه‌ای که نگارنده بر آن دانش اندکی دارد کاری بس دشوار و مسئولیت برانگیز است و احتیاط در این امر، علاوه بر آن آیه شریفه قرآن است که: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا»^۱ لذا در این جستار، بیشتر به ایراد مطالب مهم و اساسی محتوای سوره لقمان در باب مبدأ، معاد و نبوت از دیدگاه این سه مفسر عارف و مقایسه آن‌ها با هم و توجه بیشتر به جنبه‌های تفسیر باطنی و تأویل عرفانی آن‌ها، به ترتیب زمان تألیف اثر، پرداخته شده است.

۱. (اسراء/۳۶) (و چیزی را که بدان علم نداری دنبال مکن، زیرا گوش و چشم و قلب، همه مورد پرسش واقع خواهند شد).

این تحقیق، برابر سرفصل‌های درس «تفسیر عرفانی قرآن» دوره کارشناسی ادیان و عرفان و درس «عرفان و تفسیر قرآن» دوره دکتری عرفان اسلامی و اندیشه امام خمینی^(ره) و منابع معرفی شده آن، به صورت مطالعه موردی، تألیف شده است تا باب پژوهش‌های قرآنی-عرفانی را برای دانش‌پژوهان این دو رشته و همچنین دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث با رویکرد تفسیر عرفانی بگشاید.

جمشید جلالی شیجانی

تابستان ۱۳۹۵